

Γεωγραφικός αποκλεισμός

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. Στόχος της μελέτης είναι η διερεύνηση και στοιχειοθέτηση της ύπαρξης στον ελληνικό χώρο φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού με γεωγραφική προέλευση. Στο πλαίσιο αυτό διερευνώνται, ειδικότερα, οι διαπεριφερειακές ανισότητες (διαφοροποιήσεις σε επίπεδο ΑΕΠ κατά κεφαλήν και ανεργίας), οι διανομαρχιακές ανισότητες και ορισμένες άλλες περιπτώσεις γεωγραφικών ανισοτήτων, κυρίως λόγω ανεπαρκειών του συστήματος μεταφορών ή του ορεινού-εσωτερικού χαρακτήρα ορισμένων περιοχών. Τέλος, προτείνονται άξονες δράσης για την αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτής της φύσης, οι κύριοι από τους οποίους είναι οι εξής: 1) οι αναγκαίες παρεμβάσεις διαφοροποιούνται ανάλογα με τη γεωγραφική κλίμακα, όπου η μετακίνηση από τη μεγάλη προς τη μικρή κλίμακα συνεπάγεται και αλλαγή της έμφασης από παρεμβάσεις γενικού αναπτυξιακού χαρακτήρα (δημιουργία εξωτερικών οικονομιών) προς ενέργειες στήριξης, και 2) οι παρεμβάσεις που προτείνονται υποδιαιρούνται σε αυτές που στοχεύουν ειδικά στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού, μέσω αντίστοιχου μέτρου στο εθνικό και στο περιφερειακό σκέλος του ΚΠΣ, και σε αυτές που επιδρούν άμεσα ή έμμεσα στους παραπάνω παράγοντες, εντασσόμενες σε άλλα μέτρα ή προγράμματα.

Geographical Exclusion

DIMITRI ECONOMOU

ABSTRACT. *The paper examines the existence of social exclusion of geographical origin in Greece. The following particular aspects of the phenomenon are studied: inter-regional disparities, inter-departmental disparities, and spatial inequalities which are due either to the transport system or to the mountainous/internal position of some areas. The main axis of interventions proposed to overcome the above problems are: 1) the interventions must be adapted to the geographical scale (the shift from the big to the small scale requiring a corollary shift from horizontal measures promoting the creation of external economies to measures supporting employment and the quality of life), and 2) the interventions are divided into those which are targeted explicitly to checking social exclusion (through specific actions of the Community Support Framework 1984-1989), and those which indirectly affect social exclusion.*

Εισαγωγή

Ο γεωγραφικός αποκλεισμός, ως συνιστώσα του κοινωνικού αποκλεισμού, περιλαμβάνει τα φαινόμενα αποκλεισμού που έχουν ως αφετηρία γεωγραφικούς παράγοντες. Στην παρούσα έκθεση, το πρόβλημα διερευνάται, κυρίως, υπό δύο οπτικές γωνίες που αναφέρονται σε δύο καίριες παραμέτρους: το επίπεδο ανάπτυξης και την ανεργία. Περιοχές που συστηματικά τείνουν να έχουν χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης ή υψηλή ανεργία αποτελούν για τους κατοίκους έναν παράγοντα κοινωνικού αποκλεισμού καθ' εαυτό, δηλαδή αυτόνομο από άλλους παράγοντες με ανάλογες επιπτώσεις, στο μέτρο που από μόνος του αυξάνει τις πιθανότητες αφενός χαμηλού βιοτικού επιπέδου και αφετέρου δυσκολίας πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Είναι βέβαια προφανές ότι στις περιπτώσεις που ο παράγοντας αυτός συνυπάρχει με άλλους τα φαινόμενα αποκλεισμού εντείνονται, τόσο από άποψη οξύτητας όσο και από άποψη δυσκολίας αντιμετώπισης.

Η προτεραιότητα των δύο αυτών παραμέτρων καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι βρίσκονται στο επίκεντρο της προβληματικής των διαρθρωτικών ταμείων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα με τους νέους κανονισμούς των διαρθρωτικών ταμείων οι στόχοι των τελευταίων είναι οι εξής (ΕΕΚ 1993):

- **Στόχος 1.** Προώθηση της ανάπτυξης και προσαρμογής των περιφερειών με αναπτυξιακή καθυστέρηση (κριτήριο: κατά κεφαλή ΑΕΠ κατώτερο ή που πλησιάζει το 75% του κοινοτικού μέσου όρου).
- **Στόχος 2.** Μετατροπή των περιφερειών, παραμεθόριων περιφερειών ή τμημάτων τους που πλήττονται σοβαρά από βιομηχανική παρακμή (κριτήρια: μέσο ποσοστό ανεργίας υψηλότερο από τον κοινοτικό μέσο όρο, ποσοστό βιομηχανικής απασχόλησης ανώτερο από τον κοινοτικό μέσο όρο, παρακμή της βιομηχανικής απασχόλησης).
- **Στόχος 3.** Καταπολέμηση της μακροχρόνιας ανεργίας, διευκόλυνση της επαγγελματικής ένταξης των νέων και της ένταξης στην αγορά εργασίας προσώπων που απειλούνται με κοινωνικό αποκλεισμό.
- **Στόχος 4.** Διευκόλυνση της προσαρμογής των εργαζομένων στις

μεταβολές της βιομηχανίας και την εξέλιξη των συστημάτων παραγωγής.

- **Στόχος 5.** Προώθηση της αγροτικής ανάπτυξης μέσω της επιτάχυνσης της προσαρμογής των γεωργικών διαρθρώσεων στη γεωργία στο πλαίσιο της μεταρρύθμισης της ΚΑΠ (στόχος 5α) και διευκόλυνση της διαρθρωτικής προσαρμογής των αγροτικών περιοχών (στόχος 5β).

Σημειώτέον ότι και οι πέντε αυτοί στόχοι βρίσκονται στην αρμοδιότητα και του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου. Είναι σαφές ότι οι δύο παράμετροι που αναφέρουμε παραπάνω αποτελούν άμεσα ή έμμεσα την κυριότερη βάση του προσδιορισμού των πέντε στόχων.

Από την άλλη πλευρά, είναι σαφές ότι το επίπεδο ανάπτυξης και η ανεργία παρουσιάζουν σημαντικές γεωγραφικές διαφοροποιήσεις. Η περιφερειακή θεωρία και η πρακτική της περιφερειακής ανάπτυξης είναι εστιασμένες σε μόνιμη βάση στις δύο αυτές παραμέτρους, ενώ η σημασία τους τονίζεται και από την πρόσφατη έκδοση της ΕΕΚ Ευρώπη 2000 (*ΕΕΚ 1992*) που όπως είναι γνωστό αποτελεί το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση της δημιουργίας μιας κοινής χωροταξικής πολιτικής.¹ Η γεωγραφική διάσταση μπορεί να θεωρηθεί σε δύο επίπεδα: (α) ανισότητες μεταξύ των κρατών-μελών και/ή σε σύγκριση με το μέσο κοινοτικό όρο, και (β) ενδοκρατικές ανισότητες. Αναφορές στο πρώτο επίπεδο θα γίνονται σε όλη τη διερεύνηση που ακολουθεί, γιατί επιτρέπουν τη σύνδεση με την προβληματική της ευρωπαϊκής ενοποίησης (σύγκλιση-συνοχή) και με τις προτεραιότητες των διαρθρωτικών ταμείων. Παρ' όλα αυτά, η έμφαση της ανάλυσης δίνεται στο δεύτερο επίπεδο, που αποτελεί το κυρίως αντικείμενο της έρευνας και, μελλοντικά, της παρέμβασης μέσω του 2ου ΚΠΣ και των κοινοτικών πρωτοβουλιών. Στο επίπεδο αυτό μπορούν να διακριθούν τρεις χωρικές βαθμίδες: η περιφέρεια, ο νομός και η ζώνη υπονομαρχιακής κλίμακας.²

Η διερεύνηση του ζητήματος, στην παρούσα φάση, θα βασιστεί σε δευτερογενή στοιχεία. Με άλλα λόγια, οι επιχειρησιακές μεταβλητές που θα χρησιμοποιηθούν προσδιορίζονται από τη διαθεσιμότητα των στοιχείων. Όσον αφορά το επίπεδο ανάπτυξης, αυτό θα μετρηθεί με το κατά κεφαλή ΑΕΠ (το ίδιο μέτρο χρησιμοποιείται

κατά προτεραιότητα και από τους κανονισμούς των διαρθρωτικών ταμείων). Το στοιχείο αυτό είναι σήμερα διαθέσιμο στην Ελλάδα σε επίπεδο περιφερειών (13 διοικητικές περιφέρειες) και νομών, για το 1991, από την Υπηρεσία Εθνικών Λογαριασμών. Αντίστοιχα στοιχεία σε κοινοτικό επίπεδο προέρχονται από το Eurostat (1992).

Όσον αφορά την ανεργία, χρησιμοποιούνται στοιχεία που προέρχονται από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ και αναφέρονται επίσης στο 1991. Το γεωγραφικό επίπεδο διαθεσιμότητας στοιχείων είναι η περιφέρεια. Η διερεύνηση του ζητήματος γίνεται με δύο δείκτες:

- ποσοστό ανεργίας, που ισούται με το λόγο των ανέργων προς τον ενεργό πληθυσμό,
- ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας (άνω των 12 μηνών), που ισούται με το λόγο των μακροχρόνιων ανέργων προς τον ενεργό πληθυσμό.

Αντίστοιχα στοιχεία σε κοινοτικό επίπεδο και πάλι από το Eurostat (1992).

Περιφερειακές ανισότητες

Περιφερειακές ανισότητες στην αγορά εργασίας

Η διαπεριφερειακή διαφοροποίηση της ανεργίας παρουσιάζεται στον Πίνακα 1. Στις δύο τελευταίες σειρές αναγράφονται ο μέσος όρος (μ.ό.) και η τυπική απόκλιση (τ.α.) της κατανομής σε επίπεδο περιφερειών.

Το πρόβλημα της ανεργίας στην Ελλάδα εμφανίζεται λιγότερο οξύ απ' ό,τι στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βέβαια, πρέπει να επισημανθεί ότι υπάρχουν αμφιβολίες για την ακρίβεια των επίσημων στοιχείων· επιπλέον στο πρόβλημα της ανεργίας *stricto sensu* στην ελληνική περίπτωση θα έπρεπε να προστεθούν και τα προβλήματα της υποαπασχόλησης και της συγκαλυμμένης ανεργίας (μέσω π.χ. του ειδικού ρόλου της οικογένειας). Με δεδομένες αυτές τις επιφυλάξεις, πάντως, είναι αναγκαίο στην παρούσα φάση η διερεύνηση να βασιστεί στα επίσημα στοιχεία ελλείψει άλλων. Άλλωστε, μπορεί να γίνει η υπόθεση ότι η όποια υποεκτίμηση της πραγματικής ανεργίας επηρεάζει λιγότερο τις διακρατικές συγκρίσεις και λιγότερο (αν και όχι καθόλου, λόγω της διαφοροποίησης της τομεακής διάρθρωσης της απασχόλησης) τις διαπεριφερειακές, που αποτελούν το κύριο αντικείμενο εδώ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ποσοστά ανεργίας και ανεργίας μακράς διάρκειας, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το σύνολο της Ελλάδας και τις ελληνικές περιφέρειες

	% ΑΝΕΡΓΙΑΣ	% ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΜΑΚΡΑΣ ΔΙΑΡΚΕΙΑΣ
Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ)	8.5%	3.6%
Ελλάδα	7.6%	3.5%
1 Αττική	9.9%	4.2%
2 Κ. Ελλάδα	7.1%	3.2%
3 Πελοπόννησος	5.6%	3.2%
4 Δ. Ελλάδα	8.6%	5.2%
5 Ιόνια νησιά	3.7%	1.3%
6 Ήπειρος	9.8%	5.1%
7 Θεσσαλία	6.7%	4.1%
8 Δ. Μακεδονία	7.9%	4.7%
9 Κ. Μακεδονία	5.9%	2.5%
10 Α. Μακεδονία & Θράκη	5.4%	2.1%
11 Β. Αιγαίο	8.7%	4.7%
12 Ν. Αιγαίο	3.5%	0.9%
13 Κρήτη	3.9%	2.5%
μ.ό.*	0,06	0,03
τ.α.**	0,03	0,02

* μ.ό.: μέσος όρος

** τ.α.: τυπική απόκλιση.

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού. Οι επεξεργασίες έχουν γίνει από το συγγραφέα.

Η σχετική σημασία της ανεργίας παρουσιάζεται στους Πίνακες 2 και 3, με την κατάταξη των περιφερειών στις εξής κατηγορίες:³

- Περιφέρειες με ανεργία μικρότερη του μ.ό. της χώρας.
- Περιφέρειες με ανεργία ίση ή μεγαλύτερη του μ.ό. της χώρας αλλά μικρότερη του μ.ό. της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Περιφέρειες με ανεργία ίση ή μεγαλύτερη του μ.ό. της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά μικρότερη του μ.ό. της χώρας συν μία τυπική απόκλιση.
- Περιφέρειες με ανεργία ίση ή μεγαλύτερη του μ.ό. της χώρας συν μία τυπική απόκλιση.

Ακραία φαινόμενα ανεργίας, που στοιχειοθετούν πρόβλημα κοινωνικού αποκλεισμού, παρατηρούνται σε δύο περιφέρειες, την Ήπειρο και την Αττική. Σημαντική με κοινοτικά κριτήρια ανεργία παρατηρείται σε δύο ακόμα περιφέρειες, τη Δυτική Ελλάδα και το Βόρειο Αιγαίο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Κατάταξη των περιφερειών με κριτήριο το ποσοστό ανεργίας

Ανεργία > Μ.ό. χώρας + 1 τ.α. (9.0%)	Μ.ό. ΕΕ (8.5%) ≤ ανεργία < μ.ό. χώρας + 1 τ.α. (9.0%)	Μ.ό. χώρας (6.2%) ≤ ανεργία < μ.ό. ΕΕ (8.5%)	Ανεργία < μ.ό. χώρας (6.2%)
Ήπειρος Αττική	Δ. Ελλάδα Β. Αιγαίο	Θεσσαλία Κ. Ελλάδα Δ. Μακεδονία	Ν. Αιγαίο Ιόνια νησιά Κρήτη Α. Μακεδονία & Θράκη Πελοπόννησος Κ. Μακεδονία

Ακραία φαινόμενα μακροχρόνιας ανεργίας, που στοιχειοθετούν πρόβλημα κοινωνικού αποκλεισμού, παρατηρούνται σε δύο περιφέρειες, την Ήπειρο και τη Δυτική Ελλάδα. Σημαντική με κοινοτικά κριτήρια ανεργία παρατηρείται σε τέσσερις ακόμα περιφέρειες, τη Θεσσαλία, την Αττική, τη Δυτική Μακεδονία και το Βόρειο Αιγαίο. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο αριθμός των προβληματικών περιφερειών

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

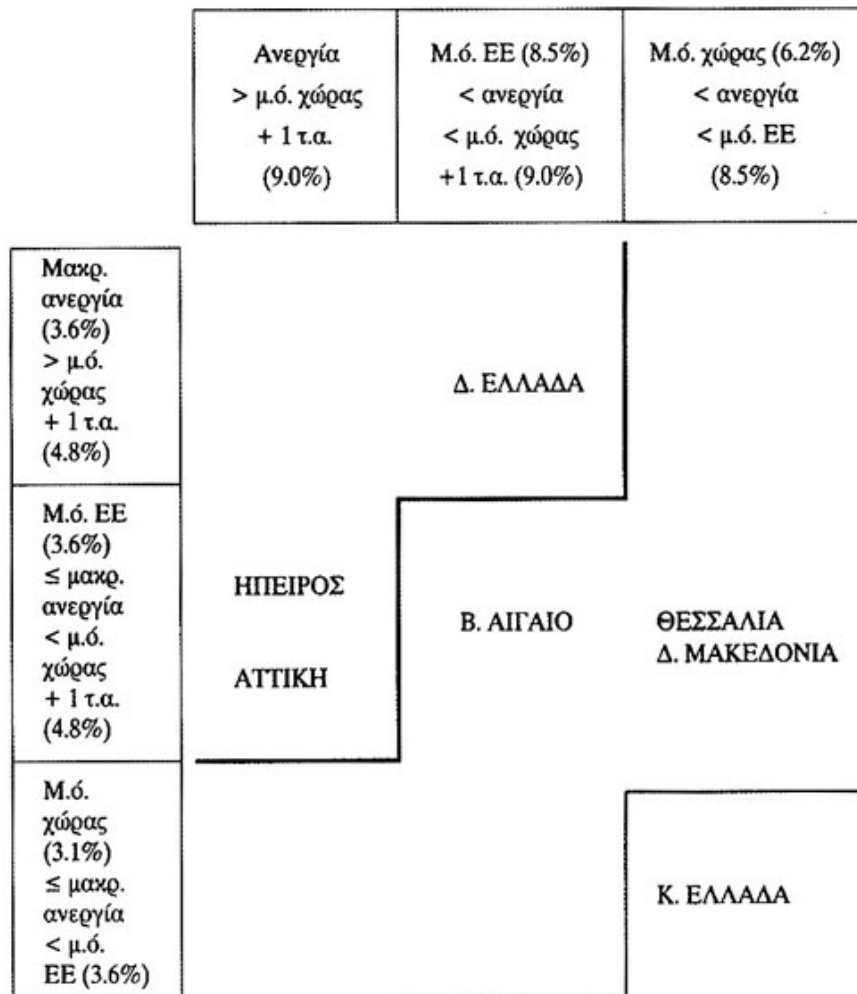
Κατάταξη των περιφερειών με κριτήριο το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας

Μακρ. ανεργία > μ.ό. χώρας + 1 τ.α. (4.8%)	Μ.ό. ΕΕ (3.6%) ≤ μακρ. ανεργία < μ.ό. χώρας + 1 τ.α. (4.8%)	Μ.ό. χώρας (3.1%) ≤ μακρ. ανεργία < μ.ό. ΕΕ (3.6%)	Μακρ. ανεργία < μ.ό. χώρας (3.1%)
Ήπειρος Δ. Ελλάδα	Θεσσαλία Αττική Δ. Μακεδονία Β. Αιγαίο	Πελοπόννησος Κ. Ελλάδα	Ν. Αιγαίο Ιόνια νησιά Α. Μακεδονία & Θράκη Κρήτη Κ. Μακεδονία

από την άποψη της μακροχρόνιας ανεργίας είναι μεγαλύτερος απ' ό,τι στην περίπτωση της «απλής» ανεργίας, κάτι που υπογραμμίζεται επίσης και από το ότι η θετική απόκλιση της Ελλάδας από το μ.ό. της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που στην περίπτωση της απλής ανεργίας είναι αρκετά μεγάλος, γίνεται περιθωριακός όταν λαμβάνεται υπόψη η μακροχρόνια. Οι διαφοροποιήσεις αυτές ενισχύουν τις επιφυλάξεις που διατυπώθηκαν παραπάνω σχετικά με την πιθανή υποτίμηση της ανεργίας από τα επίσημα στοιχεία.

Μια πιο σύνθετη εικόνα του φαινομένου δίνει το Διάγραμμα 1, που προκύπτει από τη διασταύρωση των δύο δεικτών της ανεργίας. Οι κατηγορίες έχουν περιορισθεί σε τρεις, για την καλύτερη εποπτεία του προβλήματος, δεδομένου άλλωστε ότι αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι οι προβληματικές καταστάσεις.

Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι τρεις περιφέρειες παρουσιάζουν ιδιαίτερα έντονα προβλήματα ανεργίας, τόσο συνολικής όσο και μακροχρόνιας, δηλαδή διαρθρωτικού χαρακτήρα: η Ήπειρος, η Δυτική Ελλάδα και η Αττική. Οι περιφέρειες της κατηγορίας αυτής παρουσιάζουν τιμές δυσμενέστερες από τις μέσες κοινοτικές σε ένα τουλάχιστον από τα δύο χρησιμοποιούμενα κριτήρια. Στο μέτρο αυτό, μπορεί να υποστηριχθεί ότι, κατ' αρχήν, υπάρχουν ενδείξεις προβλήματος γεωγραφικού αποκλεισμού από την αγορά εργασίας. Σε μια δεύτερη κατηγορία, με προβλήματα όχι οξυμένα με κοινοτικά κριτήρια

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1. Διασταύρωση συνολικής και διαρθρωτικής ανεργίας

αλλά έντονα με εθνικά κριτήρια, τοποθετούνται το Βόρειο Αιγαίο, η Θεσσαλία και η Δυτική Μακεδονία.

Αν το πρόβλημα της ανεργίας αποτελεί τον κοινό παρονομαστή των τριών περιφερειών της πρώτης κατηγορίας, δεν είναι αυτονόητο ότι η αφετηρία και η δυναμική του προβλήματος είναι ενιαία. Ο Πίνακας 4 περιλαμβάνει ορισμένα πρόσθετα δεδομένα που επιτρέπουν μια απόπειρα ερμηνείας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Στοιχεία για τις προβληματικές από άποψη ανεργίας περιφέρειες

	Μεταβολή ποσοστού 1981-1991		Ποσοστό απασχόλησης ανά τομέα, 1988			Λόγος % ανεργίας ανδρών/ γυναικών 1991
	Ανεργία	Μακρ. ανεργία	Πρωτογενής %	Δευτερογενής %	Τριτογενής %	
Ελλάδα	-	-	16.3	27.4	56.3	2.72
Ήπειρος	+	+	28.0	23.6	48.4	2.60
Δ. Ελλάδα	+	+	30.6	25.6	43.8	2.38
Αττική	-	-	2.0	26.5	71.5	2.67

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, και Σακέλλης 1993.

Ο πίνακας αυτός επιτρέπει τη διατύπωση της υπόθεσης ότι υπάρχουν δύο μοντέλα ανεργίας. Στην περίπτωση της Ηπείρου και της Δυτικής Ελλάδας, η δυναμική του προβλήματος οδηγεί στην επιδείνωσή του. Το υψηλό ποσοστό της απασχόλησης στο δευτερογενή τομέα, εξάλλου, σημαίνει ότι πιθανότατα μια αφετηρία του προβλήματος είναι η αδυναμία δημιουργίας θέσεων εργασίας στους άλλους δύο τομείς σε συνδυασμό με προβλήματα παραγωγικότητας στις αγροτικές δραστηριότητες – αν ληφθεί υπόψη ότι το κατά κεφαλή ΑΕΠ στον πρωτογενή τομέα στην περίοδο 1988-91 ήταν στην Ήπειρο 2,26 εκατ. δρχ. και στη Δυτική Ελλάδα 2,29 εκατ. δρχ. έναντι 3,38 εκατ. δρχ. για το σύνολο της Ελλάδας. Αν ληφθεί υπόψη ότι η αναθεωρημένη ΚΑΠ με την ενσωμάτωση στη διεθνή αγορά και τη μείωση της προστασίας θα εντείνει τις πιέσεις στον αγροτικό τομέα, ιδιαίτερα στις περιοχές με μειωμένη ανταγωνιστικότητα, οι δυσκολίες των περιφερειών αυτών αναμένεται να ενταθούν ακόμα περισσότερο. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε ότι και μια εκτίμηση του ΚΕΠΕ για τις προοπτικές του πρωτογενούς στην περίοδο 1991-1996 (δηλαδή κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού της περιόδου που θα καλύψει το 2ο ΚΠΣ 1994-1999) προβλέπει οριακή ή αρνητική μεταβολή του ΑΕΠ του τομέα: +0.04% για την Ήπειρο και -0.01% για τη Δ. Ελλάδα.⁴ Το γεγονός, τέλος, ότι οι δύο περιφέρειες παρουσιάζουν δυσμενέστερο λόγο ανεργίας γυναικών/

ανεργία ανδρών από το μέσο εθνικό δείχνει ότι η ανεργία τείνει να πλήττει ακόμα περισσότερο ορισμένες κοινωνικές κατηγορίες που παρουσιάζουν ούτως ή άλλως δυσκολίες πρόσβασης στην αγορά εργασίας· κάτι που σημαίνει ότι ο γεωγραφικός αποκλεισμός λειτουργεί συσσωρευτικά προς τον αποκλεισμό που προέρχεται από άλλους παράγοντες.

Στην περίπτωση της Αττικής, αντίθετα, η τάση είναι η μείωση της οξύτητας των φαινομένων. Παράλληλα, το οριακό ποσοστό του πρωτογενούς τομέα δείχνει ότι η ρίζα του προβλήματος βρίσκεται αλλού. Αν ληφθούν υπόψη υπάρχουσες μελέτες (*Οικονόμου, 1990*) που επισημαίνουν την ύπαρξη έντονων φαινομένων απόλυτης αποβιομηχάνισης στην Αττική (το Λαύριο αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση), μπορεί να υποστηριχτεί ότι στην τελευταία παρατηρήθηκαν κατά τη δεκαετία του '80 προβλήματα βιομηχανικής παρακμής που θα την καθιστούσαν επιλέξιμη για το Στόχο 2 των διαρθρωτικών ταμείων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ας σημειωθεί ότι σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ΚΕΠΕ το ΑΕΠ του κλάδου της μεταποίησης στην περίοδο 1981-1991 αυξήθηκε μόνο κατά 0.04% (+0.004 σε ετήσια βάση), δηλαδή ουσιαστικά καθηλώθηκε. Ωστόσο, οι προοπτικές στην περίπτωση αυτή είναι λιγότερο δυσμενείς από τις δύο προηγούμενες περιφέρειες.⁵ Πέρα από το ότι η τάση εξέλιξης της ανεργίας είναι πτωτική, όπως προαναφέρθηκε, είναι χαρακτηριστικό ότι η εκτίμηση του ΚΕΠΕ για την περίοδο 1991-1996 είναι ότι θα υπάρξει σαφής επιτάχυνση του ΑΕΠ της μεταποίησης με συνολική μεταβολή +0.15% (+0.03 σε ετήσια βάση).⁶ Θα προσθέσουμε ότι η Απογραφή Καταστημάτων του 1988 καθώς και (μη διασταυρωμένα) αδημοσίευτα στοιχεία από την Απογραφή Πληθυσμού-Απασχόλησης του 1991 φαίνεται να επαληθεύουν την εκτίμηση αυτή. Επιπλέον, ο λόγος ανεργίας γυναικών/ανεργία ανδρών είναι μικρότερος του εθνικού μέσου όρου, πράγμα που δείχνει ότι όσον αφορά τουλάχιστον την παράμετρο του φύλου ο γεωγραφικός αποκλεισμός δε λειτουργεί συσσωρευτικά.

Περιφερειακές ανισότητες του επιπέδου ανάπτυξης

Οι ανισότητες της ανάπτυξης μεταξύ των περιφερειών, με κριτήριο το ΑΕΠ κατά κεφαλή (ΑΕΠ κ.κ.) κατά το 1991, παρουσιάζονται στον Πίνακα 5.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΑΕΠ κατά κεφαλή στις ελληνικές περιφέρειες

	ΑΕΠ κατά κεφαλή, 1991 εκατομμ. δρχ., τρέχουσες τιμές
ΕΕ	1.96
Ελλάδα	1.08
1 Αττική	1.17
2 Κ. Ελλάδα	1.27
3 Πελοπόννησος	1.04
4 Δ. Ελλάδα	0.90
5 Ιόνια Νησιά	0.93
6 Ήπειρος	0.80
7 Θεσσαλία	0.96
8 Δ. Μακεδονία	1.03
9 Κ. Μακεδονία	1.00
10 Α. Μακεδονία & Θράκη	0.95
11 Β. Αιγαίο	0.81
12 Ν. Αιγαίο	1.01
13 Κρήτη	0.95
μ.ό.	0,92
μέση τυπική απόκλ.	0,29

Πηγές: Υπηρεσία Εθνικών Περιφερειακών Λογαριασμών και Eurostat 1992. Οι υπολογισμοί έχουν γίνει από το συγγραφέα.

Σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στην περίπτωση της ανεργίας, το επίπεδο ανάπτυξης της Ελλάδας απέχει σημαντικά από το μέσο κοινοτικό όρο. Είναι χαρακτηριστικό ότι όχι μόνο το σύνολο των ελληνικών περιφερειών εντάσσονται στο Στόχο 1 των διαρθρωτικών ταμείων, δηλαδή έχουν ΑΕΠ κ.κ. μικρότερο του 70% του μέσου όρου της ΕΕ, αλλά η Ελλάδα ως σύνολο έχει (από το 1991) το χαμηλότερο ΑΕΠ κ.κ. μεταξύ όλων των κρατών-μελών. Η προσέγγιση θα είναι συνεπώς

διαφορετική από ό,τι στην περίπτωση της ανεργίας, δεδομένου ότι εδώ δεν τίθεται θέμα διαφοροποίησης των περιφερειών βάσει της θετικής ή αρνητικής απόκλισής τους από τον κοινοτικό μέσο όρο· όλες οι περιφέρειες απέχουν, και μάλιστα σημαντικά, από αυτό το μέγεθος... Κατά συνέπεια, είναι αναπόφευκτη η χρήση εσωτερικών μεγεθών αναφοράς.

Ένα βασικό συμπέρασμα, από αυτή την άποψη, είναι ότι οι διαπεριφερειακές ανισότητες είναι σχετικά περιορισμένες. Καμία περιφέρεια δεν κατατάσσεται στις κατηγορίες που με στατιστικά κριτήρια συνεπάγονται σημαντική απόκλιση από το μέσο όρο, δηλαδή σε καμία το ΑΕΠ κ.κ. δεν υπερβαίνει την τιμή μ.ό. + 1τ.α. ή δεν είναι μικρότερο της τιμής μ.ό.-1τ.α. Ενδεικτικό είναι, άλλωστε, ότι ο *συντελεστής μεταβλητότητας*,⁷ που είναι ένα μέτρο της ύπαρξης μεγάλων διαφορών σε μια κατανομή, είναι μόνο 0,32 έναντι 0,45 στην περίπτωση της ανεργίας. Ακόμα και αν χρησιμοποιηθούν ενδιάμεσες τιμές (μ.ό. 0,5τ.α.), και πάλι υπάρχουν μόνο δύο περιφέρειες στην ανώτερη κατηγορία (Αττική και Κεντρική Ελλάδα), αλλά καμία στη χαμηλότερη, που είναι αυτή που ενδιαφέρει από την οπτική γωνία του αποκλεισμού. Τέλος, είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι καμία ελληνική περιφέρεια δεν έχει ΑΕΠ κ.κ. χαμηλότερο του 70% του μέσου εθνικού, ενός κριτηρίου δηλαδή αντίστοιχου με αυτό των διαρθρωτικών ταμείων για τον προσδιορισμό καθυστερημένων περιφερειών σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Κατάταξη των περιφερειών με κριτήριο το ΑΕΠ κατά κεφαλή

Τρεις περιφέρειες με το χαμηλότερο ΑΕΠ κ.κ.	Τρεις περιφέρειες με το υψηλότερο ΑΕΠ κ.κ.
Δ. Ελλάδα Ήπειρος Β. Αιγαίο	Κ. Ελλάδα Αττική Πελοπόννησος

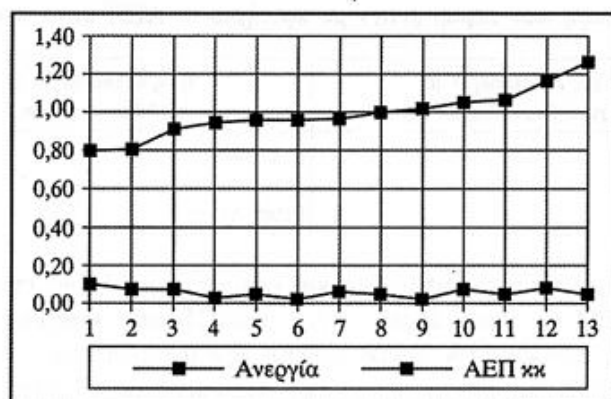
Βέβαια, διαφορές υπάρχουν και κάποιες περιφέρειες έχουν χαμηλότερο ΑΕΠ κ.κ. από κάποιες άλλες. Στον Πίνακα 6 παρουσιάζονται, έτσι, οι περιφέρειες που τοποθετούνται στο ανώτερο και το κατώτερο τεταρτημόριο από άποψη τιμής της παραπάνω μεταβλητής. Αυτή η

μέθοδος ταξινόμησης είναι γνωστή στη στατιστική βιβλιογραφία, αλλά πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι δε συνεπάγεται κατ' ανάγκη σημαντικές διαφοροποιήσεις (όπως στη μέθοδο των τυπικών αποκλίσεων) και έχει μόνο περιγραφική αξία (*Groupe Chadule, 1974*).

Με δεδομένα τα παραπάνω, το κριτήριο του ΑΕΠ κ.κ. δε στοιχειοθετεί από μόνο του φαινόμενο αποκλεισμού με προέλευση την περιφέρεια κατοίκησης. Ωστόσο, θα ήταν εύλογο να επιχειρηθεί μια διασταύρωση του Πίνακα 6 με το Διάγραμμα 1 (παραπάνω), που συνοψίζει την προβληματικότητα όσον αφορά την ανεργία. Η διασταύρωση αυτή παρουσιάζεται στη συνέχεια.

	Πολύ ισχυρά φαινόμενα ανεργίας (κατηγορία 1)	Ισχυρά φαινόμενα ανεργίας (κατηγορία 2)
Περιφέρειες στη χαμηλότερη βαθμίδα από άποψη ΑΕΠ κ.κ.	ΗΠΕΙΡΟΣ Δ. ΕΛΛΑΔΑ	Β. ΑΙΓΑΙΟ
Λοιπές περιφέρειες από άποψη ΑΕΠ κ.κ.	ΑΤΤΙΚΗ	ΘΕΣΣΑΛΙΑ Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2. Διασταύρωση των ταξινομήσεων των περιφερειών με κριτήρια τα προβλήματα ανεργίας και το επίπεδο του ΑΕΠ κατά κεφαλή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

ΑΕΠ κατά κεφαλή σε επίπεδο νομού

	ΑΕΠ κατά κεφαλή, 1991, εκατομμ. δρχ., τρέχουσες τιμές
ΕΕ	1,96
Ελλάδα	1,08
1 Αττική	1,17
2 Φθιώτιδα	1,11
3 Ευρυτανία	0,87
4 Φωκίδα	1,05
5 Βοιωτία	1,77
6 Εύβοια	1,17
7 Κορινθία	1,16
8 Αργολίδα	1,11
9 Αρκαδία	1,07
10 Μεσσηνία	0,99
11 Λακωνία	0,87
12 Αιτωλοακαρνανία	0,82
13 Αχαΐα	0,99
14 Ηλεία	0,86
15 Κέρκυρα	0,96
16 Λευκάδα	0,84
17 Κεφαλληνία	0,90
18 Ζάκυνθος	0,92
19 Ιωάννινα	0,77
20 Άρτα	0,78
21 Θεσπρωτία	0,75
22 Πρέβεζα	0,94
23 Λάρισα	0,99
24 Μαγνησία	1,02
25 Τρίκαλα	0,81
26 Καρδίτσα	0,95

ΠΙΝΑΚΑΣ 7 (συνέχεια)

	ΑΕΠ κατά κεφαλή, 1991, εκατομμ. δρχ., τρέχουσες τιμές
27 Φλώρινα	0,92
28 Κοζάνη	1,21
29 Καστοριά	0,83
30 Γρεβενά	0,72
31 Σέρρες	0,88
32 Θεσσαλονίκη	1,00
33 Χαλκιδική	1,01
34 Κιλκίς	0,95
35 Πέλλα	1,13
36 Ημαθία	1,17
37 Πιερία	0,87
38 Έβρου	0,89
39 Ροδόπης	0,80
40 Ξάνθης	0,77
41 Δράμας	0,86
42 Καβάλας	1,33
43 Λέσβος	0,87
44 Χίος	0,69
45 Σάμος	0,80
46 Κυκλάδες	0,99
47 Δωδεκάνησα	1,03
48 Χανιά	0,91
49 Ρέθυμνο	0,90
50 Ηράκλειο	0,94
51 Λασιθί	1,11
μ.ό.	0,95
τ.α.	0,22

Πηγή: Υπηρεσία Εθνικών Λογαριασμών.

Ενώ δεν υπάρχει γενικευμένη συσχέτιση μεταξύ ανεργίας και ΑΕΠ κ.κ., όπως φαίνεται από το σχετικό διάγραμμα, ο συντελεστής συσχέτισης μεταξύ των δύο μεταβλητών είναι πολύ μικρός και στατιστικά μη σημαντικός, φαίνεται ότι σε μερικές συγκεκριμένες περιπτώσεις τα δύο φαινόμενα συνυπάρχουν. Πρόκειται για τις περιφέρειες της Ηπείρου, της Δυτικής Ελλάδας και του Βορείου Αιγαίου. Στις περιπτώσεις αυτές αναμένεται συσσωρευτική επίδραση ανεργίας και ΑΕΠ κ.κ. Αν ληφθεί υπόψη ότι παραπάνω είχε προκύψει ότι οι περιφέρειες αυτές τείνουν να έχουν αρνητικά χαρακτηριστικά όσον αφορά τα αίτια και τις προοπτικές και τις ανεργίας, μπορεί να υποστηριχτεί ότι η παρούσα ανάλυση ενισχύει τη δυσμενή πρόβλεψη και στοιχειοθετεί την ανάγκη λήψης ειδικών μέτρων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

**Κατάταξη των νομών σε κατηγορίες
με βάση το ΑΕΠ κατά κεφαλή**

ΑΕΠ κ.κ. < μ.ό. - 0,5 τ.α. (0,83)	Μ.ό. - 0,5 τ.α. (0,83) ΑΕΠ κ.κ. < μ.ό. (0,95)	Μ.ό. (0,95) ≤ ΑΕΠ κ.κ. < μ.ό. + 0,5 τ.α. (1,06)	ΑΕΠ κ.κ. ≥ μ.ό. + 0,5 τ.α. (1,06)
Χίος*	Λευκάδα	Κέρκυρα	Αρκαδία
Γρεβενά*	Ηλεία	Μεσσηνία	Φθιώτιδα
Θεσπρωτία	Δράμα	Αχαΐα	Αργολίδα
Ιωάννινα	Ευρυτανία	Λάρισα	Λασιθί
Ξάνθη	Λακωνία	Κυκλάδες	Πέλλα
Άρτα	Πιερία	Θεσσαλονίκη	Κορινθία
Ροδόπη	Λέσθος	Χαλκιδική	Αττική
Σάμος	Σέρρες	Μαγνησία	Εύβοια
Τρίκαλα	Έβρος	Δωδεκάνησα	Ημαθία
Αιτωλοακαρνανία	Κεφαλληνία	Φωκίδα	Κοζάνη
Καστοριά	Ρέθυμνο		Καβάλα
	Χανιά		Βοιωτία
	Ζάκυνθος		
	Φλώρινα		
	Πρέβεζα		
	Ηράκλειο		
	Καρδίτσα		
	Κιλκίς		

* ΑΕΠ κ.κ. < μ.ό. - 1 τ.α. (0,73).

Διανομαρχιακές ανισότητες

Το επίπεδο του νομού επιτρέπει μια ακριβέστερη προσέγγιση της γεωγραφικής διάστασης του αποκλεισμού. Τα διαθέσιμα στοιχεία στην περίπτωση αυτή, ωστόσο, αναφέρονται μόνο στο ΑΕΠ. Στοιχεία για την ανεργία δεν υπάρχουν προς το παρόν.⁸ Τα στοιχεία για το ΑΕΠ παρουσιάζονται στον Πίνακα 7.

Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της τυπικής απόκλισης, κατατάξαμε τους νομούς σε τέσσερις κατηγορίες (η τελευταία κατηγορία περιλαμβάνει δύο υποκατηγορίες). Οι νομοί της τελευταίας κατηγορίας είναι αυτοί που ενδεχομένως στοιχειοθετούν γεωγραφικό πρόβλημα κοινωνικού αποκλεισμού (Πίνακας 8).

Η διασταύρωση των πορισμάτων της ανάλυσης σε επίπεδο νομών με τις προηγούμενες αναλύσεις σε επίπεδο περιφερειών παράγει το παρακάτω Διάγραμμα 3.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3. Διασταύρωση των ταξινομήσεων σε επίπεδο νομών και σε επίπεδο περιφερειών

	Νομοί προβληματικοί από άποψη ΑΕΠ κ.κ.		Λοιποί νομοί της περιφέρειας
Περιφέρειες με σύνθετο πρόβλημα ανεργίας και ανάπτυξης	Ήπειρος	Θεσπρωτία, Ιωάννινα, Άρτα	Πρέβεζα
	Δ. Ελλάδα	Αιτωλοακαρνανία	Βοιωτία, Εύβοια, Ευρυτανία, Φωκίδα, Φθιώτιδα
	Β. Αιγαίο	Χίος*, Σάμος	Λέσβος
Περιφέρειες με προβλήματα στην αγορά εργασίας	Αττική		Αττική
	Θεσσαλία	Τρίκαλα	Λάρισα, Μαγνησία, Καρδίτσα
	Δ. Μακεδονία	Γρεβενά*, Καστοριά	Κοζάνη, Φλώρινα
Λοιπές περιφέρειες		Ξάνθη, Ροδόπη	

Είναι φανερό ότι υπάρχουν δύο περιπτώσεις: στην πρώτη περίπτωση ανήκουν οι προβληματικές περιφέρειες που οι περισσότεροι νομοί τους είναι επίσης προβληματικοί: Ήπειρος, Βόρειο Αιγαίο. Είναι σαφές ότι πρόκειται για μια γενικευμένη προβληματικότητα τόσο από χωρική άποψη όσο και –αν ληφθεί υπόψη ότι πρόκειται για περιφέρειες με σύνθετο πρόβλημα ανεργίας και ανάπτυξης– από άποψη συνιστωσών. Μπορεί να υποστηριχτεί ότι στην περίπτωση αυτή στοιχειοθετούνται σαφώς φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού γεωγραφικά εντοπισμένα σε περιφερειακό επίπεδο.

Στη δεύτερη περίπτωση ανήκουν οι περιφέρειες που μόνο μικρό ποσοστό των νομών τους παρουσιάζει έντονα αναπτυξιακά προβλήματα. Μπορεί έτσι να υποστηριχτεί ότι από γεωγραφική άποψη η προβληματικότητα που διαπιστώθηκε κατά την ανάλυση σε επίπεδο περιφέρειας εντοπίζεται τελικά σε ένα υποσύνολο της τελευταίας, κάποιο συγκεκριμένο νομό. Στην περίπτωση αυτή ο γεωγραφικός προέλευσος κοινωνικός αποκλεισμός εντοπίζεται στο νομό αυτό.

Λοιπές περιπτώσεις γεωγραφικού αποκλεισμού

Είναι προφανές ότι τα φαινόμενα γεωγραφικού αποκλεισμού δεν εντοπίζονται αποκλειστικά σε επίπεδο περιφέρειας ή νομού. Αν και τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία επιτρέπουν προς το παρόν συστηματικές διερευνήσεις μόνο σε συνάρτηση με τα δύο αυτά διοικητικά πλαίσια, είναι αναμφίβολο ότι περιοχές και ζώνες που οριοθετούνται με άλλα κριτήρια παρουσιάζουν επίσης τέτοια φαινόμενα. Μια κατ' αρχήν επισήμανση ζωνών τέτοιου τύπου γίνεται στη συνέχεια, στη βάση ενός πληροφοριακού υλικού αποσπασματικού ή παλαιότερων μελετών και ερευνών. Μια τέτοια πληροφοριακή υποστήριξη σημαίνει ότι η επισήμανση που ακολουθεί δεν ισοδυναμεί με αξιόπιστα στοιχειοθετημένα συμπεράσματα. Παρ' όλα αυτά, έχει την αξία ότι προσδιορίζει πεδία προς περαιτέρω διερεύνηση, ενδεχομένως με αναλύσεις σε βάθος που θα βασιστούν σε δικό τους πρωτογενές υλικό.

Η βασικότερη, πιθανότατα, περίπτωση γεωγραφικού αποκλεισμού, που δεν έχει αναλυθεί μέχρι το σημείο αυτό, είναι εκείνη που απορρέει από ανεπάρκειες του συστήματος μεταφορών. Στην προοπτική της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς και του ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου τα ζητήματα των μεταφορών αποκτούν προφανώς κεντρική σημασία και δεν είναι τυχαίο ότι παρατηρείται κατά τα τελευταία

σύστημα μεταφορών είναι η ενίσχυση του ελεύθερου ανταγωνισμού. Η επιλογή αυτή είναι σαφής, π.χ., στην περίπτωση των αερομεταφορών, της ακτοπλοΐας (cabotage) και των οδικών μεταφορών (Τσέτσας, 1992), και προφανώς ενέχει τον κίνδυνο περαιτέρω επιδείνωσης της κατάστασης στις περιφερειακές ζώνες.

Μια δεύτερη περίπτωση κοινωνικού αποκλεισμού γεωγραφικής προέλευσης περιλαμβάνει τις ορεινές εσωτερικές ζώνες. Εν μέρει υπάρχει συγγραμικότητα με την προηγούμενη περίπτωση, αλλά το πρόβλημα δεν περιορίζεται στο ζήτημα της μεταφορικής απομόνωσης. Άλλες παράμετροί του είναι:⁹

- (α) Η αδυναμία εκμηχάνισης της γεωργίας, που αποτελεί κατά κανόνα την κύρια παραγωγική δραστηριότητα, ελλείπει συγκριτικών πλεονεκτημάτων ικανών να στηρίξουν εναλλακτικές οικονομικές δραστηριότητες.¹⁰
- (β) Τα προβλήματα του ανθρώπινου δυναμικού (δυσμενής δημογραφική πυραμίδα, χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και, ιδιαίτερα, απουσία νέων ειδικοτήτων, έλλειψη επιχειρηματικού πνεύματος και ενδογενούς δυναμισμού).
- (γ) Το πολύ χαμηλό επίπεδο του κοινωνικού εξοπλισμού, που συνδέεται και με την περιορισμένη αστικοποίηση. Η διασπορά του πληθυσμού σε μεγάλο αριθμό μικρών οικισμών δημιουργεί δυσεπίλυτα προβλήματα, γιατί οι απαιτούμενες επενδύσεις για πλήρη κάλυψη με κοινωνικό εξοπλισμό είναι τεράστιες και με μικρή απόδοση.

Με δεδομένο το γενικότερο αναπτυξιακό πρόβλημα της χώρας στο πλαίσιο της διαδικασίας σύγκλισης, η διάθεση πόρων από το ΚΠΣ (που μαζί με τις κοινοτικές πρωτοβουλίες θα αποτελέσει τη μόνη ουσιαστικά πηγή δημόσιων επενδύσεων κατά τη δεκαετία του '90) για τέτοιες ζώνες θα είναι περιθωριακή. Επομένως, η αντιμετώπιση των προβλημάτων αποκλεισμού που προκύπτουν μπορεί να γίνει μόνο μέσω ειδικών μέτρων εστιασμένων όχι σε διαρθρωτικές παρεμβάσεις αλλά σε αντισταθμιστικές δράσεις στα πεδία των συνθηκών ευημερίας και του βιοτικού επιπέδου. Μια ανάλογη προσέγγιση χαρακτηρίζει, άλλωστε, και την αναθεωρημένη ΚΑΠ: οι πιέσεις στο βιοτικό επίπεδο των μη ανταγωνιστικών αγροτικών περιοχών που θα προκύψουν από το

άνοιγμα προς την αγορά και τον ανταγωνισμό αντιμετωπίζονται με απευθείας ενισχύσεις εισοδηματικού χαρακτήρα.

Άξονες δράσης

Με βάση την ανάλυση που έχει προηγηθεί, μπορεί να γίνει μια συγκεντρωτική παρουσίαση των χωρικών ενοτήτων που βρίσκονται στην αφετηρία προβλημάτων κοινωνικού αποκλεισμού γεωγραφικής προέλευσης. Οι περιοχές αυτές ταξινομούνται βάσει δύο κριτηρίων: χωροταξικό επίπεδο και σοβαρότητα του προβλήματος. Ο Πίνακας 9 περιλαμβάνει τις περιοχές αυτές, καθώς και τους τύπους παρέμβασης που είναι αναγκαίες κατά περίπτωση.

Ορισμένα βασικά συμπεράσματα είναι τα εξής:

- Οι προσδιοριστικοί παράγοντες των προβλημάτων περιθωριοποίησης-αποκλεισμού διαφέρουν, ανάλογα με την κλίμακα της περιοχής. Σε γενικές γραμμές, οι περιοχές μεγαλύτερης κλίμακας είναι πιο ομοιογενείς. Κατά συνέπεια, οι αιτίες των προβλημάτων, στην πρώτη περίπτωση, πρέπει να αναζητηθούν σε παράγοντες με επιπτώσεις σε πολλαπλά επίπεδα (π.χ. υποδομές που δημιουργούν εξωτερικές οικονομίες χρήσιμες για δραστηριότητες διαφόρων κατηγοριών), ενώ στη δεύτερη πρέπει να αναζητηθούν σε εξειδικευμένους παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά συγκεκριμένους τομείς (π.χ. ανάγλυφο που παρεμποδίζει την εκμηχάνιση της γεωργίας).
- Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να δοθεί στις περιπτώσεις που ο γεωγραφικός αποκλεισμός λειτουργεί αθροιστικά (περίπτωση περιθωριακών ζωνών μέσα σε προβληματικούς νομούς περιφερειών που καθυστερούν).
- Οι αναγκαίες παρεμβάσεις διαφοροποιούνται κατά περίπτωση. Σε γενικές γραμμές, η μετακίνηση από τη μεγάλη προς τη μικρή κλίμακα συνεπάγεται και αλλαγή της έμφασης από παρεμβάσεις γενικού αναπτυξιακού χαρακτήρα (δημιουργία εξωτερικών οικονομιών) προς παρεμβάσεις ειδικού αναπτυξιακού χαρακτήρα (δράσεις στο επίπεδο των επιχειρήσεων και της αγοράς εργασίας) προς ενέργειες στήριξης.
- Η πολλαπλότητα των παραγόντων δημιουργίας κοινωνικού αποκλεισμού γεωγραφικά προσδιοριζόμενου συνεπάγεται ότι η αντιμετώπισή τους θα γίνει μέσω δύο κατηγοριών παρεμβάσεων: (α) παρεμβάσεις

ΠΙΝΑΚΑΣ 9
 Άξονες δράσης για την αντιμετώπιση του γεωγραφικού αποκλεισμού, κατά τύπο περιοχής

	Πολύ υψηλή πιθανότητα γεωγραφικού αποκλεισμού	Υψηλή πιθανότητα γεωγραφικού αποκλεισμού	Μεταφορική υποδομή	Κοινωνική υποδομή	Βελτίωση ανταγωνιστικότητας επιχειρήσεων			Βελτίωση ανθρωπίνων πόρων		Εισοδηματικές ενισχύσεις
					Πρώτογ. τομέας	Δευτερογ. τομέας	Τρίτογ. τομέας	Στόχος 4	Στόχος 3	
Περιφέρειες	ΗΠΕΙΡΟΣ Β. ΕΛΛΑΔΑ Β. ΑΙΓΑΙΟ	ΑΤΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	☆ Υπερ-τοπική			☆	☆ Υψηρ. σε επιχ.	☆		
Νομοί	ΧΙΟΣ ΓΡΕΒΕΝΑ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ ΙΩΑΝΝΙΝΑ ΞΑΝΘΗ ΑΡΤΑ ΠΙΕΡΙΑ ΡΟΔΟΠΗ ΣΑΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΑ ΑΙΤΩΛ/ΝΙΑ ΚΑΣΤΟΡΙΑ	ΛΕΥΚΑΔΑ ΗΛΕΙΑ ΔΡΑΜΑ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ ΛΑΚΩΝΙΑ ΠΙΕΡΙΑ ΛΕΣΒΟΣ ΣΕΡΡΕΣ ΕΒΡΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ ΡΕΘΥΜΝΟ	☆ Σύν-δεση με υπερ-τοπικά γερασία δίκτυα		☆	MME		0.32	☆	
Νομοί	ΧΑΝΙΑ ΖΑΚΥΝΘΟΣ ΦΛΩΡΙΝΑ ΠΡΕΒΕΖΑ ΗΡΑΚΛΕΙΟ ΚΑΡΔΙΤΣΑ ΚΙΛΚΙΣ									
Ζώνες	Μικρότερα νησιά	Λοιπές ζώνες με κακή πρόσβαση στα υπερτοπικά δίκτυα μεταφορών	☆ Αεροδρόμιο Λιμάνι				☆ Τουρισμός		☆	
	Εσωτερικές ορεινές περιοχές			☆	☆				☆	☆

που στοχεύουν ειδικά στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού, μέσω του αντίστοιχου υποπρογράμματος στο εθνικό (υποπρόγραμμα ένταξης ή επανένταξης λοιπών κοινωνικών ομάδων που πλήττονται από τον κοινωνικό αποκλεισμό) (ΥΠΕΘΟ, 1993, κεφ. 6, σ. 293) και ειδικού μέτρου στο περιφερειακό σκέλος του ΚΠΣ, και (β) μέσω άλλων αξόνων, υποπρογραμμάτων και μέτρων που επιδρούν άμεσα ή έμμεσα στους παραπάνω παράγοντες. Όσον αφορά, ειδικότερα, την πρώτη περίπτωση, δηλαδή τις δράσεις που στοχεύουν άμεσα στον κοινωνικό αποκλεισμό, στα κριτήρια που ήδη προσδιορίζει το ΣΠΑ 1994-1999 πρέπει να προστεθούν και αυτά που απορρέουν από γεωγραφικούς παράγοντες και ιδιαίτερα αυτά που προκύπτουν με αθροιστική διαδικασία όπως αυτή που αναφέρεται παραπάνω.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλέπε σχετικά και τα Πρακτικά του συνέδριου για τη Χωροταξία στην Ευρωπαϊκή Ένωση που έγινε στην Αθήνα, 6-9.12.1993.
2. Μερικές φορές ωστόσο έχει ταυτόχρονα και διανομαρχιακή διάσταση. Οι παράκτιες ζώνες π.χ., ενώ δε συμπεριλαμβάνουν, κατ' αρχήν, ολόκληρους νομούς, μπορούν να περιλαμβάνουν τμήματα περισσότερων του ενός νομών. Το ζήτημα τίθεται και παρακάτω.
3. Για την κατηγοριοποίηση συναρτήσει του μ.ό. και της τ.α., βλέπε το Groupe Chadule 1974.
4. Υπολογισμοί δικοί μας βάσει των εκτιμήσεων του Καθβαδία (1992), πιν. I.4 και I.7.
5. Υπολογισμοί δικοί μας βάσει των εκτιμήσεων του Καθβαδία (1992), πιν. I.9.
6. Όπως στην προηγούμενη υποσημείωση.
7. Ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι ο λόγος της τυπικής απόκλισης προς το μέσο όρο. Βλέπε Groupe Chadule 1974.
8. Τα υπό δημιουργία περιφερειακά παρατηρητήρια της αγοράς εργασίας θα πρέπει οπωσδήποτε να αναλύσουν την τελευταία και σε επίπεδο υπο-περιφερειακών ενότητων, επιπέδου νομού αλλά και χαμηλότερου.
9. Στη σύνοδο της ομάδας εμπειρογνομόνων για τα οικιστικά προβλήματα της Νότιας Ευρώπης (ΟΗΕ, Οικονομική Επιτροπή για την Ευρώπη), στην Περούτζια το 1982, με αντικείμενο τις «εσωτερικές περιοχές» στο μεσογειακό χώρο, είχαν επισημανθεί μια σειρά από προβλήματα των τελευταίων. Το κύριο διακριτικό χαρακτηριστικό τους είναι ο περιθωριακός χαρακτήρας τους στο εσωτερικό ευρύτερων ζωνών. Άλλα χαρακτηριστικά είναι οι αρνητικές γεωμορφολογικές και κλιματικές συνθήκες, η δημογραφική μείωση, η απόσταση και δύσκολη πρόσβαση προς τις μεγάλες πόλεις, η αδυναμία της παραγωγικής βάσης, η κυριαρχία του αγροτικού τομέα, η έλλειψη επιχειρηματικού και καινοτομικού πνεύματος, και η υποβάθμιση του κτιριακού

αποθέματος και της τεχνικής και κοινωνικής υποδομής (NU/CEE/HBP/GERHEM 1982). Τα προβλήματα αυτά κατά βάση παραμένουν και σήμερα ενεργά ή τείνουν να επιδεινωθούν. Ενδιαφέροντες είναι επίσης οι βασικοί άξονες παρέμβασης για τη βελτίωση της κατάστασης: (α) ενσωμάτωση στην ευρύτερη περιβάλλουσα περιφέρεια, (β) δημιουργία χρηματοδοτικών και φυσικών δομών πρόσφορων για την ανάπτυξη της βιομηχανίας και του εμπορίου, και (γ) σταθεροποίηση του πληθυσμού και της απασχόλησης (στο ίδιο).

10. Πρέπει να προστεθεί ότι συχνά οι ζώνες αυτές δεν έχουν ούτε τη δυνατότητα τουριστικής ανάπτυξης, τουλάχιστον σε βαθμό ανάλογο προς τις νησιώτικες ή παράκτιες περιοχές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- COMMISSION OF EUROPEAN COMMUNITIES (CEC) (1987), «Preparatory Pilot Action», IMP, *Lesbos Island, Greece*, Gamma Institute.
- ECONOMOU D. (1982), «Internal Imbalances within Regions: The Problem of Inland Areas», 11th session of the GEHSPSE/HBP/UN, 5/1982, Geneva.
- ECONOMOU D. (1993), «New Forms of Geographical Inequalities and Spatial Problems in Greece», *Society and Space*, τόμ. 11, τ. 5, σσ. 583-598.
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ (ΕΕΚ) (1992), *Ευρώπη 2000*, Λουξεμβούργο.
- ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ (ΕΕΚ) (1993), *Νέοι κανονισμοί των διαρθρωτικών ταμείων*, Λουξεμβούργο.
- ΕΣΥΕ, *Έρευνα εργατικού δυναμικού*, 1990.
- EUROSTAT (1992), *Europe in Figures*, 3. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- GROUPE CHADULE (1974). *Initiation aux méthodes statistiques en Géographie*, Masson et Cie, Paris.
- ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ Π. (1992), *Στοιχεία, εκτιμήσεις και προβλέψεις βασικών μεγεθών ΑΕΠ*. ΚΕΠΕ, Αθήνα.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ. (1990), «Σύγχρονες τάσεις στη χωροταξική οργάνωση της ελληνικής βιομηχανίας: Αναδιάρθρωση του κεφαλαίου, αποκέντρωση και χωρικός καταμερισμός της εργασίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 76, σσ. 3-39.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Δ./ΥΠΟΔΟΜΗ (1993), *Ετήσια έκθεση αξιολόγησης ΠΕΠ Θεσσαλίας*. ΕΕΚ-ΥΠΕΘΟ, Αθήνα.
- ΣΑΚΕΛΛΗΣ Γ. (1993), *Πληθυσμός και εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα*. Εκδόσεις Γαβριηλίδη, Αθήνα.
- ΤΣΕΤΣΗΣ ΣΤ. (1992), «Οι πρόσφατες εξελίξεις της κοινής πολιτικής μεταφορών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας». *Euroguide*, 2/92, σσ. 37-43.
- UN/HBP/GEHSPSE (1982), «Internal Imbalances within Regions: The Problem of Inland Areas», 11th session of the GEHSPSE/HBP/UN, 5/1982, Geneva.
- ΥΠΕΘΟ (1993), *Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης 1993-1999*, Αθήνα.